

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**KAPOSVÁRI EGYETEM
GAZDASÁGTUDOMÁNYI KAR**

**GAZDÁLKODÁS ÉS SZERVEZÉSTUDOMÁNYOK DOKTORI
ISKOLA**

Doktori iskola vezetője:
DR. SZÉLES GYULA egyetemi tanár, MTA doktora

Témavezető:
DR. BUDAY-SÁNTHA ATTILA egyetemi tanár, MTA doktora

**AZ AGRÁR-KÖRNYEZETGAZDÁLKODÁS EU-KONFORM
LEHETŐSÉGEI MAGYARORSZÁGON**

Készítette:
MILE CSILLA

Kaposvár
2006

TARTALOMJEGYZÉK

<u>1. A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, CÉLKITŰZÉS</u>	2
<u>1.1 ELŐZMÉNYEK</u>	2
<u>1.2. CÉLKITŰZÉS</u>	3
<u>2. ANYAG ÉS MÓDSZER</u>	5
<u>2.1. A SZEKUNDER KUTATÁS ALKALMAZOTT MÓDSZEREI</u>	5
<u>2.1. A PRIMER KUTATÁS ALKALMAZOTT MÓDSZEREI</u>	6
<u>3. EREDMÉNYEK, KÖVETKEZTETÉSEK</u>	8
<u>3.1. SZEKUNDER KUTATÁS EREDMÉNYEI</u>	8
<u>3.1.1. Agrár-környezetvédelmi célprogramok diverzitása</u>	8
<u>3.1.2. A magyar agrár-környezetvédelmi program EU-konformitása</u>	12
<u>3.2. PRIMER KUTATÁS EREDMÉNYEI</u>	14
<u>4. ÚJ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK</u>	20
<u>5. JAVASLATOK</u>	22
<u>6. AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL ÍRT TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEK, ELŐADÁSOK</u>	25

1. A kutatás előzményei, célkitűzés

1.1 Előzmények

Az Európai Unió 1992-ben a Közös Agrárpolitika reformjának keretén belül rendeletet hozott a „*környezetvédelmi és tájvédelmi követelményekkel összeegyeztethető mezőgazdasági termelési módszerekről*” (2078/90-es EGK rendelet). A jogszabály kulcsfontosságú lépést jelentett az uniós tagországok környezet-kímélő mezőgazdasági gyakorlatának kialakításában; alapját képezte a tagállamok nemzeti agrár-környezetvédelmi programjainak, melyek 1996-ra már minden akkori tagállamban működtek. Később a rendelet a '92-es reform többi kísérő intézkedésével együtt beolvadt a 1257/99-es EK rendeletbe, mely elsőként fektette le egy átfogó és következetes vidékpolitika alapjait és meghatározta a fenntartható vidékfejlesztés közösségi támogatásának kereteit.

Hazánk az uniós jogharmonizáció során – annak részeként 1999-ben rendelkezett a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program elindításáról. Jogszabályi háttérét a 2253/99-es Kormányhatározat biztosította, bevezetése 2000-ben lett volna esedékes. A program ennek ellenére csak 2002-ben indult el. A késést egyes szerzők forráshiánnyal, mások a politikai akarat hiányával magyarázzák (Szabó, 2003a). A 2004-es uniós csatlakozással a program már a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv részeként jelent meg, emelkedtek a támogatási összegek, a nemzeti támogatás mellett megjelent a közösségi támogatás (20-80%).

Az értekezés a magyar program kialakulását és működésének hatékonyságát vizsgálja a vonatkozó közösségi rendeletek, valamint a többi uniós tagállam nemzeti programjával összehasonlításban. A dolgozat nem általában foglalkozik a környezetvédelem gazdasági és jogi problematikájával, hanem az agrárágazatot érintő kérdésekre, ezen belül is

az agrárpolitikai döntéshozók munkájára és eredményére fókuszál. A vizsgálat tehát elsősorban makrogazdasági szinten elemzi a nemzeti program hatékonyságát és kutatja a jövőbeni EU-konform lehetőségeket egyrészt a támogatások, másrészt a környezeti és gazdasági szempontokat egyaránt figyelembe vevő gazdálkodási forma esetében. A lehetséges gazdálkodási módszerek primer vizsgálat keretében kerülnek bemutatásra, melynek célja a szekunder kutatás eredményeinek alátámasztása, gyakorlati szinten történő prezentálása. Mind a primer mind pedig a szekunder kutatás elsősorban a növénytermesztésre koncentrál, ami nagyrészt az agrár-környezetvédelmi program felépítéséből adódik.

1.2. Célkitűzés

A disszertáció legfontosabb célkitűzése azoknak a lehetőségeknek a feltárása, amelyek a magyar mezőgazdasági gyakorlat hosszú távú fenntarthatóságát biztosítják mind környezeti, mind pedig gazdasági szempontból.

Ennek érdekében az elvégzendő feladatok:

- Az Európai Unió agrár-környezetvédelmi szabályozásának áttekintése.
- Az uniós tagállamokban alkalmazott gyakorlat azon elemeinek bemutatása, amelyek hasznosak lehetnek hazánk további agrár-környezetgazdálkodási politikájában.
- A magyar agrár-környezetvédelmi szabályozás EU-konformitásának vizsgálata a hazai természeti és gazdasági sajátosságok figyelembevételével.

- Primer vizsgálat elvégzése hagyományos, integrált és ökológiai gazdálkodást folytató gazdaságokban, eredmények értékelése, összevetése a szekunder kutatás eredményeivel.
- A magyar agrár-környezetgazdálkodási program SWOT analízise az agrárágazat jelenlegi helyzetével, sajátosságaival összhangban.
- Következtetés a magyar mezőgazdaság jövőbeni fejlődési irányára vonatkozóan, javaslattétel fejlesztési lehetőségekre.

2. Anyag és módszer

2.1. A szekunder kutatás alkalmazott módszerei

Az értekezés több éves, elsősorban szekunder kutatómunka eredménye. Kutatásaim során folyamatosan tanulmányoztam és feldolgoztam a témával foglalkozó legfrissebb kiadványok, folyóiratcikkek, jelentések eredményeit és a statisztikákat (KSH, Eurostat). Számos angol nyelvű irodalmat dolgoztam fel, elsősorban bizottsági jelentéseket, illetve a témában régóta kutató szerzők tudományos publikációit. Az uniós gyakorlat elemzéséhez nagy segítséget kaptam az egyes tagországok mezőgazdasági minisztériumaitól, illetve egyéb intézményektől, amelyek az adott ország nemzeti agrár-környezetvédelmi programjának kidolgozásáért és működtetéséért felelősek és rendelkezésemre bocsátották országuk nemzeti programját. Egyes országok esetében problémát okozott az, hogy a nemzeti program, csak az ország hivatalos nyelvén volt elérhető, így csak azokkal a programokkal tudtam dolgozni, amelyeket angolra lefordítottak, illetve a spanyol nemzeti programmal, amit spanyolul kaptam meg. Az egyes célprogramok részletes vizsgálatát komparatív elemzések segítségével végeztem el, figyelembe véve egyrészt a központi szabályozás rendelkezéseit, másrészt az adott tagállam gazdasági-környezeti adottságait.

A magyar mezőgazdaság szerkezetét a környezetvédelmi követelményeknek való megfelelés szempontjából vizsgáltam, nem tévesztve azonban szem elől az agrárágazat multifunkcionális jellegéből adódó, számos egyéb tényező együttes jelenlétét. Itt szintén segítségemre voltak a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium értékelő jelentései, valamint a Szent István Egyetem Gödöllői Karán végzett kutatások eredményei.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv vizsgálata során elsősorban az agrár-környezetgazdálkodási célprogramokra fordítottam figyelmet, mivel a környezet minőségének megóvását és javítását kifejezetten ezek az intézkedések célozzák meg. Az összes célprogramra azonban nem tértem ki részleteiben, mivel a kutatás nem elsősorban technológiai jellegű, és a programok leírása teljes egészében elérhető az aktuális év vonatkozó rendeleteiben. A célprogramok tartalmának és követelményrendszerének tanulmányozását követően javaslatokat teszek olyan intézkedésekre, amelyek az Európai Unió többi tagállamában már működnek és jól működnek. Az NVT-nek azokat az egyéb intézkedéseit, melyek szintén pozitív környezeti hatással bírnak, bemutatás szinten tárgyaltam.

A magyar agrár-környezetvédelmi program SWOT analízise során mind a primer, mind a szekunder kutatások eredményét felhasználtam, rámutatva olyan gazdasági és társadalmi összefüggésekre is, melyek az eredmények értékelésén túl egyfajta továbbgondolkodást igényelnek.

2.1. A primer kutatás alkalmazott módszerei

Primer kutatásaim során öt mezőgazdasági vállalatot vizsgáltam meg, mindegyik esetében személyes megkeresés során mélyinterjú készült. Az interjú során elhangzott kérdések listája megtalálható a 15. mellékletben. A gazdaságok kiválasztása annyiban volt irányított, hogy mindenképpen szándékomban állt legalább egy hagyományos¹, egy integrált és egy ökológiai gazdálkodást folytató termelőt megkeresni, valamint kritérium volt a nagy – minimum 100 hektár feletti birtokméret. A gazdaságok megkeresésében segítségemre volt a Fejér – és a Somogy Megyei

¹ Hagományos termelés alatt ebben az esetben az agrár-környezetvédelmi program bevezetését megelőző, annak követelményeit figyelmen kívül hagyó mezőgazdasági termelést értem.

Földművelésügyi Hivatal, ahol szinte napi kapcsolatban vannak az adott megye gyakorló gazdáival. A minta nem reprezentatív, azonban ez nem is volt céлом: az elvégzett vizsgálat során, néhány gyakorlati példa kiragadásával szekunder kutatásaim eredményeit kívántam alátámasztani.

A vizsgálat kvantitatív elemeként összehasonlításokat végeztem egyes szántóföldi növények esetében a különböző gazdálkodási módszerek mellett elért hektáronkénti hozam, termelési költség és bevétel vonatkozásában. Ennél azonban fontosabb szerepe volt a kvalitatív kutatásnak, amely elsősorban az adott gazdálkodási forma és egyben agrár-környezetvédelmi célprogram hosszú távú fenntarthatóságát vizsgálja mind környezetvédelmi, mind pedig gazdasági aspektusból, választ keresve arra, hogy mi képezheti a magyar mezőgazdaság jövőbeni fő irányvonalát.

Végezetül felhívom a figyelmet néhány eltérésre a primer kutatás eredménye és a vonatkozó szakirodalom között.

3. Eredmények, következtetések

3.1. Szekunder kutatás eredményei

3.1.1. Agrár-környezetvédelmi célprogramok diverzitása

Az uniós tagállamok nemzeti programjaiban előforduló agrár-környezetvédelmi célprogramokat három, jól elkülöníthető kategóriába sorolhatjuk:

- Környezeti előnyökkel járó, produktív termelésre irányuló programok,
- non-produktív talaj- és tájgazdálkodást elősegítő programok²,
- szociális-gazdasági intézkedések³.

A nemzeti programokban a hangsúlyt egyértelműen az első kategóriás célprogramok kapják, mivel a környezeti eredményességet elsősorban a termelés során felhasznált inputok mennyisége, valamint a programban résztvevő területek nagysága befolyásolja. Az inputok mennyiségét illetően a tagállamokban különböző „mélységű” célprogramokat találunk az alap-programoktól kezdődően az integrált növénytermesztésen át az ökológiai gazdálkodásig. Ezek közül az integrált termesztésben találjuk meg leginkább azt a középutat, ami a fenntartható mezőgazdasági termelés mintája lehet: környezetkímélő, ugyanakkor tömegtermelésre alkalmas gazdálkodási mód. Olaszországban például a nemzeti program költségvetésének 40%-át fordítják az integrált termelés támogatására. Alkalmazása többnyire évelő növényekre koncentrálódik,

² Területpihentetés, elhagyott szántók és erdők állapotfenntartó gondozása, mezőgazdasági területek elkülönítése rekreációs célokra

³ Képzési programok

úgy mint szőlő, gyümölcsös és olíva. Az olasz állapotfelmérések szerint az érintett területeken jelentős populációnövekedés figyelhető meg számos gerinctelen faj esetén, de az eredmények nem érik el az ökológiai gazdálkodásban résztvevő területek mutatóit (*EC-H&CPDG, 2000*).

Az ökológiai gazdálkodás környezeti szempontból tehát hatékonyabb védelmet tesz lehetővé, de nem szabad elfelejtenünk, hogy a termelés zárt jellege miatt tömegtermelésre nem alkalmas. Kedvező környezeti hatásain túlmutatva ugyanakkor az ökológiai gazdálkodás magas munkaerőigénye miatt szociális-gazdasági szerepet is betölt a foglalkoztatottság növelésével. Dán statisztikák szerint⁴ a programban résztvevő farmokon átlagosan 16%-kal nőtt a munkaerő igény az átállási periódusban, és 38%-kal a már átállt farmokon. Ennek oka legfőképpen a gyommentesítés magas kézimunka igényében keresendő.

A programba bevont területek nagyságát illetően elmondható, hogy azokban az országokban, ahol az agrár-környezetvédelmi célprogramok a mezőgazdasági művelés alatt álló területek nagy részét lefedik, jelentősebb környezeti eredményt érnek el; Finnországban például az ország EU-csatlakozását követő két éven belül a kijuttatott foszfor mennyisége 30%-kal, a nitrogén 10%-kal, a növényvédő szerek használata 34%-kal csökkent az országos értékelő jelentés szerint.

Érdekes megemlíteni, hogy egyes országokban⁵ gyep-szántó konverzióra találunk példát⁶. Az intézkedés olyan régiókban fordul elő, ahol az intenzív gyepgazdálkodás aránytalanul nagy területeket foglal el a

⁴ Reprezentatív mintavétel.

⁵ Anglia, Skócia, Írország, Spanyolország, Portugália.

⁶ A földhasználati módok megváltoztatása a tagállamok többségében jellemzően szántó-gyep konverzióra irányul, mely minimum 5 éves extenzív gyepgazdálkodás kialakítását jelenti az előző években szántóként használt területeken.

szántóföldi gazdálkodás rovására. Fontos tudni, hogy amíg egy extenzív gyepen évente két kaszálással 30-60 növényfajt találhatunk, addig az intenzív gyepen ez a szám 4-5 faj körül alakul, így ez a földhasználati mód meglehetősen kedvezőtlen feltételeket biztosít a biodiverzitás növelését vagy akár megőrzését célzó törekvésben. Ebből kifolyólag az említett országok támogatják az intenzív gyepek extenzív szántóvá alakítását nemzeti agrár-környezetvédelmi programjaik keretében.

Legtöbb tagállamban találhatunk partmenti füves szegélyek (mezsgyék) telepítésére irányuló alprogramokat. A partmenti szegélyek olyan – minimum 6, maximum 20 méter széles –füves sávok, melyeket folyókkal, tavakkal, tengerre közvetlen szomszédos termőföldek szélére telepítenek. Kedvező hatásuk, hogy megakadályozzák az eróziós folyamatokat, csökkentve ezzel a foszfor és nitrogén kimosódást, lassítva, vagy megállítva a felszíni vizek eutrofizációs folyamatait. További előnyük, hogy biotópként szolgálnak számos növény- és állatfaj számára.

Számos tagállam dolgozott ki olyan célprogramot, melyek a kihalással fenyegetett helyi állatfajták (ló, szarvasmarha, sertés, kecske és juh fajták) védelmére irányulnak. Itt szintén megemlíthető a biodiverzitás megőrzésére való törekvés, valamint egyfajta kulturális, agrártörténeti, sőt népességmegtartó szerepet is betölt a program.

Az intenzív termelésnek köszönhetően Európa-szerte jellemző folyamat volt a tájra jellemző fajták fokozatos háttérbe szorulása a magasabb hozamú új fajtákkal és hibridekkel szemben, –jóllehet a helyi fajták többnyire ellenállóbbak a betegségekkel, fertőzésekkel szemben, és jobban alkalmazkodtak a helyi körülményekhez. Néhány európai országban (például Ausztria) már a 2078/92-es rendelet bevezetése előtt is bevezetésre kerültek olyan intézkedések, melyek a kihalással fenyegetett helyi fajták

védelmét célozták (*Department of Sustainability and Rural Areas, 2004*). A központi agrár-környezetvédelmi rendelet hatályba lépését követően pedig a legtöbb tagállamban megtalálhatók a helyi fajták megőrzésére irányuló törekvések.

A programok hatékonyságát igazolja, hogy egyes fajták, mint például a spanyol Chamarita juh, már nem minősíthető veszélyeztetettnek, mert a támogatásoknak köszönhetően számos gazdálkodó vállalta a célprogramban való részvételt, és ezzel együtt a fajta tenyésztését. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a Chamarita juh, a többi veszélyeztetett fajta között, magasabb hozamának köszönhetően a kiemelt figyelmet (*Ministerio..., 2004*).

A svéd nemzeti programban találhatunk példát helyi növényfajta termesztésének támogatására. A célprogram létrehozásának oka Öland sziget mintegy 1 000 hektárt kitevő barnabab ültetvényeinek tradicionális mivoltára vezethető vissza. A program célja a hagyományos, környezetbarát művelési módok megőrzésének támogatása az említett ültetvényeken. A földművelés fontos része a sziget kulturális örökségének. A különböző művelési módok ezen felül a barnabab helyi változatainak fenntartását is lehetővé teszik. A babültetvények alacsony hozama miatt a gazdálkodók egyre nagyobb számban tértek át a hagyományos gabona-, különösen az őszi búzatermesztésre. A program a további babültetvények felszámolásának megelőzésére jött létre (*Ministry of ..., 2004*).

3.1.2. A magyar agrár-környezetvédelmi program EU-konformitása

A vonatkozó uniós rendelkezéseket és a magyar agrár-környezetvédelmi szabályozást áttekintve megállapítható, hogy a magyar program megfelel a közösségi előírásoknak, célprogramjai ugyanakkor a hazai sajátosságok figyelembevételével kerültek kialakításra.

A program belső hibái, hiányosságai

Három éves működése során a program számottevő javulást mutatott. Példaként említeném az első évben az integrált zöldségtermesztési célprogram hibáját, amely kötelezte a gazdálkodókat a vetésforgó alkalmazására, de a szántóföldi növény, amelyet a vetésforgóban alkalmazni kellett volna, nem tartozott a támogatott növények közé. A második évben ezt a hibát korrigálták. A jelenleg fennálló problémák közül a következőket tartom szükségesnek megemlíteni:

- Nem szerepel a célprogramok között az elhagyott területek fenntartó ápolásának támogatása (a közösségi rendelet tartalmazza), holott ez hazánk sajátosságaiból adódóan indokolt lenne, különösen az utóbbi idők tendenciáit tekintve. Hazánkban a parlagfűvel fertőzött területek nagysága évről-évre nő, 2005 nyarán már az ország területének 20 %-a érintett volt. Mivel ezek nagy része mezőgazdasági terület, mindenképpen szükséges lenne egy preventív intézkedéseket támogató célprogram kialakítása. A döntés azon túl, hogy osztársadalmi szinten is kedvező változásokat hozna, költségmegtakarítást jelentene a központi büdzsében, hiszen a célprogram működtetésének költsége jóval elmaradna az allergiás betegek közgyógyellátására fordított összeg nagyságától.
- A támogatott növények körének korlátozása számos olyan gazdálkodót kizár a programból, akik hajlandóak lennének

felvállalni az adott célprogramok követelményeit, esetleg korábbi termelési gyakorlatuk eleve megfelel a magasabb környezetvédelmi elvárásoknak.

- A program hatékony működését hátráltatja a felelős intézményrendszer elégtelensége.

Az ágazat hazai sajátosságaiból adódó nehézségek

- Iskolázottság, szakképzés: Napjainkban Magyarországon 100 mezőgazdasági termelőből mindössze 2-3-nak van felsőfokú szakirányú végzettsége, és 5-6 gazdálkodó rendelkezik középfokú végzettséggel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a termelők több mint 90%-a mindössze gyakorlati tapasztalattal, vagy azzal sem rendelkezik. A szakértelem hiánya gátolja a korszerű, környezetkímélő és egyben versenyképes technológiák elterjedését (pl. precíziós növényvédelem), hátráltatva ezzel Magyarország agrárágazatának felzárkózását a fejlettebb nyugati gyakorlathoz. További problémát okoz, hogy a megfelelő szakértelem hiányában a gazdálkodók kevésbé fogékonyak az innovatív megoldásokra a termelésben, inkább ragaszkodnak a korábbi tapasztalataikon alapuló termelési módszerekhez.
- Életkor: További problémát okozhat a magyar mezőgazdasági gazdálkodók átlag életkorának emelkedése, valamint a fiatal generáció érdeklődésének hiánya a mezőgazdasági termelés iránt. Ennek oka jórészt a megváltozott társadalmi szokásokban is kereshető, nagy szerepe van azonban a mezőgazdaság alacsony hatékonyságának és jövedelmezőségének is, hiszen a jövedelmi, kereseti szintek az agrárágazatban az ipar mutatóinak 75%-a körül vannak.

- Ágazati bizonytalanságok: A mezőgazdaságból történő munkaerő kiáramlás, az elhúzódó szerkezetváltás, a termékpályák szervezetlensége bizonytalansághoz vezet. Ehhez hozzájárul még a rendelkezésre álló források szűkössége, a vállalkozás magas induló befektetései és az életképes, működő gazdasági modellek hiánya, ami fokozatosan az ágazat nemzetgazdasági jelentőségének további csökkentéséhez vezet.

3.2. Primer kutatás eredményei

Primer kutatásaim során három gazdálkodási forma – hagyományos-, bio-, és integrált gazdálkodás – került vizsgálatra, melynek eredményeit táblázatos formában összesítem, az integrált- és a biogazdálkodás esetében értékelve a vonatkozó agrár-környezetvédelmi célprogramot is. A vizsgált gazdaságok közül mindegyik 100 hektár feletti földterülettel rendelkezik, amelyen nagyrészt szántóföldi növénytermesztést folytat. Közös jellemzőjük, hogy mindegyik pályázott valamilyen agrár-környezetvédelmi programra, melyek hatásairól tényleges eredményekkel, illetve előzetes becslésekkel rendelkeznek.

Hagyományos mezőgazdasági termelés

Előnyök		Hátrányok	
termelés	gazdálkodó	termelés	gazdálkodó
Olcsóbb, mint az agrár-környezetvédelmi célprogramok követelményeinek megfelelő termelés	Ismert és bevált termelési módszer, nem támaszt új követelményeket	A földalapú támogatáson kívül nincs elérhető egyéb támogatás	A mezőgazdaság, mint életforma nem vonzó
A költségtakarékosság érdekében tett intézkedésekkel egy környezetkímélőbb termelési forma is megvalósulhat		Környezetterhelőbb, mint a célprogramok követelménye szerinti termelés	Környezetbarát gondolkodásmód hiánya
Tömegtermelésre alkalmas gazdálkodási forma		A fokozódó túltermelés és a megváltozott fogyasztói igények miatt piacvesztés	
		Állatjóléti szempontból kedvezőtlen	

Integrált gazdálkodás és célprogram

Előnyök		Hátrányok	
program	gazdálkodó	program	gazdálkodó
Tömegtermelésre alkalmas gazdálkodási forma	A program könnyebben teljesíthető, mint a bio-gazdálkodás	Az engedélyezett agro-kemikáliák piaci ára kb. 10%-kal magasabb a többi elérhető kemikália áránál	A termelők tartanak a program követelményeitől
Jó minőségű, szermaradványmentes nyersanyag, ami akár bébitápszerként is felhasználható	Integrált termelésű termékekre könnyebben tud szerződést kötni	Az alkalmazott technológia (gépesítés, öntözés, precíziós növényvédelem) emeli a termelési költségeket	A hosszú távú részvételt csak gazdasági megfontolások alapján vizsgálja
Környezetkímélő		A támogatott növények köre bővítésre szorul	Szakértelem hiánya
Hosszú távon fenntartható			
Magas támogatási összegek		Az izoláció nem, vagy nehezen megoldható	
A műtrágyahasználat visszafogása költségcsökkenést eredményez		Hozamcsökkenéssel járhat (bár nem feltétlenül)	
A bevonható terület nincs limitálva (2004-től)		Intézményrendszer hiányosságai	
A részvétel nem zárja ki a földalapú támogatás, a kedvezőtlen adottságú területek támogatása, valamint kiegészítő agrár-környezetvédelmi támogatások igénybe vételét		A vetésforgóban kötelezően alkalmazandó pillangós növény nem eladható, ezért a gazdálkodók sokszor zöldtrágyaként kényszerülnek felhasználni	

Biogazdálkodás és célprogram

Előnyök		Hátrányok	
program	gazdálkodó	program	gazdálkodó
Egészséges, szermaradványmentes élelmiszer-termelés		Az izoláció nehezen, vagy nem megoldható	A termelők tartanak a program magas követelményeitől
Természeti környezet védelme		Fokozott termesztési- és évjárat- kockázat	Megfelelő szakértelem hiánya
A hagyományos termeléssel előállított termékeknél magasabb piaci árak		Akár 20-30 %-os hozamcsökkenést eredményez a konvencionális gazdálkodáshoz képest	Környezetbarát gondolkodásmód hiánya: fenntarthatóság mérlegelése gazdasági megfontolások alapján
A részvétel nem zárja ki a földalapú támogatás, a kedvezőtlen adottságú területek támogatása, valamint kiegészítő agrár-környezetvédelmi támogatások igénybevételét		A biotermékek piaca behatárolt, korlátozott értékesítési lehetőségek, fokozódó verseny, elégtelen piacvédelem	
Foglalkoztatottság növelése, vidéki területek népességmegtartó szerepének erősítése		Az élőlátás költsége növeli a kiadásokat	
A bevonható terület nincs limitálva		Intézményrendszer hiányosságai	
		Termelés fokozásának lehetősége limitált az ipari inputok hiánya miatt	

Az eredményeket az irodalommal összevetve egyik legfontosabb megállapításként elmondható, hogy

- 1) Egyes célprogramok esetében (legelőre alapozott gyepgazdálkodás, alaprogram) a kifizetések a program alkalmazásából adódó költségek fedezésén túl ösztönző támogatást is tartalmaznak. (a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv szerint a támogatási összegekben nincsen ösztönző komponens). Ez az összeg a természeti és gazdasági adottságok függvényében, az alaprogram esetében hektáronként 9 000-10 200 Ft között mozog a vizsgált gazdaságokban a 2003-as évet alapul véve, ahol a támogatási összeg 19 000 Ft/ha volt. Ez a jövedelem a 150/2004. (X.12.) FVM rendeletben meghatározott támogatási összegeknek köszönhetően tovább növekszik, hiszen az alaprogram hektáronkénti támogatási összege 98,04 €/ha, ami hozzávetőlegesen 22-23% emelkedést jelent, ami 6,5%-os infláció mellett 15,5-16,5% reálnövekedés.
- 2) A nagyobb területen termelő gazdaság alacsonyabb költséggel tudja a program követelményeit teljesíteni. Ez arra enged következtetni, hogy azon túl, hogy a részvételével nagyobb területi egységekben járul hozzá a környezetbarát gazdálkodás megvalósításához, gazdaságilag is jobban közelít az optimális üzemmérethez.
- 3) Több gazdálkodó említette, hogy a vetésforgóban kötelezően alkalmazandó pillangós növény eladásával nehézségekbe ütközik. Ennek legfőbb oka a növénytermesztés és az állattenyésztés arányának megváltozása hazánkban. A folyamat során – amely az Európai Unió tagállamaiban tapasztalható tendenciáknak pontosan az ellentéte – az állattenyésztés szerepe folyamatosan csökken, a 2000-2001 évi adatok alapján 40%-os (*Széles, 2002*). A tejlő tehenészetek, melyek a pillangós takarmány felvevő piacát elsősorban jelenthetik, többnyire nem vásárlásra alapozzák a takarmányozást, hiszen az ellátást nem tehetik ki bizonytalanságoknak. Helyzetüket egyébként sem segítené az egyes gazdaságokban kis mennyiségben megtermelt takarmány. Ha a fentiek

és a tejtermelő telepek csökkenő száma ellenére mégis sikerül szerződést kötni, akkor a gazdálkodóknak a takarmány terítés jellege miatt fellépő magas szállítási költségekkel is szembe kell nézni, ami további nehézségeket gördít az értékesítés elé.

- 4) A vizsgált gazdaságokban a legfontosabb haszonnövények termesztési és értékesítési adatait összehasonlítva megfigyelhető, hogy az ökológiai gazdálkodás mellett a hozamok akár 15-30%-kal is alacsonyabbak a hagyományos gazdálkodásban elért terméseredményeknél, az integrált termesztés azonban nem jelent feltétlenül hozamcsökkenést, sőt a precízebb, talajadottságokra alapuló tápanyag utánpótlás, valamint a növények igényeihez igazodó növényvédelem akár hozamnövekedést is produkálhat. Biztos felvevő piaccal az ökológiai gazdálkodás termékei biztosítják a legmagasabb bevételt, a programban elérhető támogatással együtt pedig, a legnagyobb profitot.
- 5) A gazdálkodók azonban –függetlenül attól, hogy ökológiai gazdálkodást folytatnak vagy sem – a biotermékek piacának bővítési korlátait hangsúlyozzák. A termékek magas költségekkel járó előállítását a magasabb piaci ár hivatott kompenzálni, ebből következik, hogy a biotermékek rétegigényeket elégítenek ki, annak a fogyasztói rétegnek az igényeit, amely képes és hajlandó a magasabb árakat megfizetni. A gazdálkodók a program támogatási összegeinek emelését tartanák indokoltnak, ez azonban túlkínálatot generálna, ami leszorítaná az árakat, és tönkre tenné a termelőket és a feldolgozókat (*Agrár-Európa, 2004*).

4. Új tudományos eredmények

- 1) A dolgozat a hazai szakirodalomban egyedülállóan hívja fel a figyelmet a programban való *önkéntes részvétel hátrányaira*. A jelenséget tovább erősíti a felaprózott birtok- és parcella szerkezet.
- 2) Azokon a területeken továbbá, ahol a mezőgazdasági eredetű környezetterhelés hatásai fokozottan jelennek meg (felszíni vizek, vízkészletek, vizes élőhelyek stb.) *indokolt lenne kötelezővé tenni a terület adottságainak megfelelően kiválasztott agrár-környezetvédelmi intézkedés felvállalását és az erózió védelemre vonatkozó kiegészítő célprogramot*.
- 3) Hosszú távú hatásait mérlegelve indokolt lenne *a program költségvetésének kibővítése és elérhetővé tétele minden olyan gazdálkodó számára, aki hajlandó felvállalni az adott célprogram követelményeit*. Ez nem csak a rendelkezésre álló támogatási összegre vonatkozik, hanem a *pályázható növények körére* is.
- 4) Az európai agrár-környezetvédelmi programok –így természetesen a magyar program is megszabják ugyan az alkalmazandó módszereket a gazdálkodásban, de nem eredményorientáltak, így függetlenül attól, hogy mennyire sikerült –vagy sikerült-e egyáltalán a környezet állapotában javulást elérni minden program résztvevő azonos összegű dotációhoz jut. Ez azon túl, hogy alul- illetve túlkompenzációt eredményezhet egyes esetekben, visszaélésre ad lehetőséget a program követelményeinek betartása során. Egy *eredményorientált támogatási rendszer* egyrészt hatékonyabb környezetvédelmet tehetne lehetővé, másrészt nagy terhet venne le az ellenőrzések válláról, hiszen ez esetben a résztvevők érdeke a környezet állapotának minél nagyobb mértékű javításához kötődne.

5) A magyar mezőgazdasági termelők környezettudatos magatartása még nem alakult ki a kívánt mértékben. A gazdálkodókra általában jellemző, hogy *a fenntarthatóságot nem elsősorban környezeti, hanem gazdasági szempontból közelítik meg.* Éppen ezért a *mindenkori kormányzat felelőssége* egy olyan rendszer kialakítása és működtetése, amely mind környezeti, mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból valóban egy fenntartható fejlődést tesz lehetővé a magyar mezőgazdaság számára.

5. Javaslato

Kutatásaim eredményeit figyelembe véve javaslataim a következő pontokban foglalhatók össze:

- 1) Azokon a területeken, amelyek fokozottan érzékenyek a környezetkárosító tevékenységekre (természetvédelmi területek – Natura 2000 hálózat!, vízgyűjtő területek, ÉTT-k) az agrár-környezetvédelmi program felvállalását kötelezővé kell tenni az adott területen termelő gazdálkodók számára.
- 2) A birtok- és parcella felaprózottság problémáját meg kell oldani. Ez nem csak a magyar gazdaság versenyképességének növelése miatt szükséges, hanem azért is, mert a nagyobb területtel rendelkező gazdaságok nagyobb egységekben, hatékonyabban tudnak fellépni a környezet védelme érdekében. Kis parcellákon a hatékony talajművelés sem megoldható.
- 3) Törekedni kell a földtulajdon és földhasználat összevonására. Ez azon túl, hogy jelentős adminisztrációs tehertől mentesítené a gazdálkodókat és megoldaná szerződések időtartamából adódó nehézségeket (az agrár-környezetvédelmi célprogramok a területpihentetés kivételével 5 évre szólnak), ugyanakkor a gazdálkodó leginkább így tehető hosszú távon érdekeltté egy talaj- és környezetkímélő gazdálkodásban.

- 4) Termelői csoportok létrehozásának és működésének fokozott támogatása szükséges. Szintén versenyképességet és környezetvédelmi hatékonyságot javító tényező egyben.
- 5) Törekedni kell a mezőgazdasági termelők iskolázottságának, képzettségének és tájékozottságának javítására. A szakértelem hiánya az innovatív megoldások egyik legfontosabb kerékkötője. A környezeti és egyben gazdasági feltételeknek egyaránt megfelelő termelési módszerek gyakorlati elterjedésének elengedhetetlen feltételét képezik a képzett szakemberek.
- 6) Fokozott hangsúlyt szükséges fektetni a korai nyugdíj biztosítására és a fiatal gazdálkodók támogatására. A magyar agrár-népesség átlagéletkora folyamatosan emelkedik; az idős gazdák éppen úgy nem fogékonyak a korszerű, környezetbarát technológiák alkalmazására, mint a szakképzetlen termelők, továbbá a hitelképességük is jóval kisebb, ami akadályozza a korszerű termeléshez szükséges beruházásokat.
- 7) Növelni kell az intézményrendszer hatékonyságát és kiépítettségét. Hosszú távon nem elfogadható, hogy a pályázatok elbírálása a beadási határidő után nyolc hónappal történik meg. (2004-es pályázati kör).
- 8) A támogatási összegek meghatározásával a politikai döntéshozók nagymértékben elősegíthetik a környezetkímélő, ugyanakkor tömegtermelésre is alkalmas gazdálkodási formák elterjedését. Véleményem szerint mindenképpen indokolt az alapprogram és az integrált gazdálkodási célprogram támogatási összegébe ösztönző komponens beépíteni.

- 9) Minden gazdálkodó kapjon lehetőséget arra, hogy hazánk környezetbarát mezőgazdasági gyakorlatához hozzájáruljon. Sem a 2002-es, sem a 2003-as, sem pedig a legutóbbi, 2004-es költségkeret nem volt arra elegendő, hogy minden pályázó elkezdhesse a programot. A környezetvédelmi törekvéseket minden esetben támogatni szükséges, a forráshiány megoldására lehetőséget teremt a moduláció.
- 10) Érdemes lenne átgondolni azt, hogy a normatív támogatáson alapuló rendszernél nem jelentene-e hatékonyabb megoldást egy eredményorientált támogatási rendszer, ahol a mért eredmények szolgáltatják a kifizetések alapját. Természetesen itt csak egy pontos költség-haszon elemzés adhatna választ, hiszen ez a módszer az egyik oldalon ugyan költség csökkenést, másik oldalon ugyanakkor költségnövekedést jelentene (eredmények mérése).

6. Az értekezés témaköréből írt tudományos közlemények, előadások

Tudományos közlemények

Mile Csilla: (2002) Sustainable world. „Az európai integráció – A csatlakozás kihívásai” I. Regionális PhD konferencia, KJF, Siófok. 262-283. oldal.

Mile Csilla: (2003) Environmental Protection in the Agriculture of Hungary. Regional Politics and Economics of EU Enlargement. Budapest Fórum, Institute of Political Science, Budapest. 162-177. oldal.

Mile Csilla: (2004) A nemzeti agrár-környezetvédelmi program hatékonyságának vizsgálata. Gazdálkodás, XLVIII. évfolyam 6. szám. 47-57. oldal.

Mile Csilla: (2005) Agrár-környezetvédelmi programok szerepe a mezőgazdaságban. Acta Scientiarum Socialium, Kaposvár. XIX. szám, 97-102. oldal.

Mile Csilla: (2005) Környezetkímélő gazdálkodás támogatása a magyar mezőgazdaságban. Európai Kihívások III. Tudományos konferencia – konferenciakötet. Szegedi Tudományegyetem, Élelmiszeripari Főiskolai Kar. 542-546. oldal.

Mile Csilla: (2006) Relations of competitive production and environmental protection in the agriculture. Acta Scientiarum Socialium, Kaposvár (megjelenés alatt).

Előadások

Mile Csilla: (2002) Sustainable development in the agriculture. Kodolányi János Főiskola, I. regionális Ph.D. konferencia, 2002. december 14.

Mile Csilla: (2002) Environmental Protection in the Agriculture of Hungary. Budapest Forum, 2002. szeptember 8.

Mile Csilla: (2005) Az egyes ágazatok környezeti hatásai, különös tekintettel a mezőgazdaságra. Babes-Bolyai Egyetem, Gyergyószentmiklósi Kar. 2005. május 31. (CEEPUS ösztöndíj).

Mile Csilla: (2005) Környezetkímélő gazdálkodás támogatása a magyar mezőgazdaságban. Európai Kihívások III. Tudományos konferencia, Szeged.